

Emilija Cvetković

istraživač – pripravnik

Institut ekonomskih nauka

emilijacvetkovic3@gmail.com

Recepcija stavova Branka Horvata o kosovskom pitanju u srpskoj štampi krajem osamdesetih

Medijski jezik odbacio je umiruću socijalističku terminologiju, zamenivši je jezikom demagogije, vratolomne iracionalnosti, retoričkih pitanja i uzvika, sudbina i poslanja: ‘nebeski narod’ suočen sa svojom kobi; neograničeno samosažaljenje, uz strašne optužbe bez ikakvih dokaza i ispitivanja, podgrevanje zavera, paranoje i bestidno pozivanje na nasilje. Bio je to, u stvari, jezik rata pre no što je rat uopšte bio zamisliv u Jugoslaviji

(Tompson, 1995: 53)

Apstrakt

U ovom radu biće predstavljena recepcija stavova Branka Horvata o kosovskom pitanju u srpskoj štampi krajem osamdesetih godina. Eminentni jugoslovenski ekonomista i politički aktivista Branko Horvat, 1987. godine pozvao je jugoslovensku javnost na dijalog koji bi doveo do rešavanja krize na Kosovu. Horvatovi stavovi o kosovskom pitanju bili su u suprotnosti sa oživljenim nacionalizmima i rešenjima krize koje je planirala srpska politička elita, predvođena Slobodanom Miloševićem. Analizom sadržaja relevantnih srpskih dnevnih listova i serijskih publikacija u kojima su vođene polemike povodom stavova Branka Horvata o kosovskom pitanju, pokušaćemo da utvrdimo kakva je bila njihova recepcija u srpskoj i jugoslovenskoj javnosti. U radu će biti ispitane glavne teme i identifikovane dominantne društvene grupe koje su reagovala na stavove Branka Horvata.

Ključne reči: kosovsko pitanje, Branko Horvat, mediji, čitaoci, akademske rasprave, novinari, socijalistička Jugoslavija.

Uvod

U fokusu biografije Branka Horvata, ako bismo je pisali, morao bi biti doprinos koji je ovaj istraživač i univerzitetski profesor ostvario u razvoju jugoslovenske, ali i međunarodne ekonomske nauke. Dominantno područje njegovog istraživačkog rada bilo je usmereno na ekonomsku teoriju u širem smislu, kao i teorijske i praktične implikacije jugoslovenskog sistema samoupravnog socijalizma. Najznačajniji trenutak akademske karijere Branka Horvata i svojevrsnu potvrdu njegovog višedecenijskog naučnog rada predstavljalo je objavljivanje monografije *The Political Economy of Socialism*, 1982. godine. Ocena američke kritike, koja je ovo delo proglasila knjigom godine u Sjedinjenim Američkim Državama, predstavljala je referencu nakon koje se jugoslovenski ekonomista našao u najužem krugu kandidata za Nobelovu nagradu 1983.¹ Horvatov pristup ekonomskim temama zasnivao se na ispitivanju veze između politike i društva, koji je neretko izlazio iz okvira naučnog i prelazio u sferu aktivnog angažmana. Zbog svojih stavova o neophodnosti usmeravanja jugoslovenske privrede prema inostranim tržištima, uz oslonac na samoupravljanje, u vremenu kada je ideološki pluralizam iz šezdesetih odlazio u zaborav, Horvat je, poput brojnih intelektualaca, 1972. godine bio uklonjen sa univerziteta i proglašen „neprijateljem Jugoslavije“.² U narednoj deceniji, koja je otpočela ekonomskom krizom i burnim debatama o pravcu kretanja jugoslovenskog društva, opterećenog sve izraženijim nacionalizmima, reči Branka Horvata ponovo su odjeknule u medijskom prostoru. Ovoga puta je u fokusu bilo pitanje Kosova.³

Za potrebe ove analize, pitanje Kosova posmatračemo u kontekstu odnosa Srba i Albanaca, koji su, tokom različitih razdoblja, u promenljivom odnosu naseljavali prostor Kosova i Metohije i na njega polagali prava i pokazivali istorijske, pravne i političke pretenzije.⁴ Izmenjena etnička slika, koje je nastala kao posledica migracija Srba i Crnogoraca sa Kosova od šezdesetih godina XX veka, te naseljavanja i visoke stope nataliteta albanske populacije, dovela je do toga da su Albanci ostvarili većinu od 78% u državnim službama 1981. godine.⁵ Navedena promena dovela je do izmena u do tada postojećem odnosu snaga nacionalnih društvenih grupa. Nezadovoljstvo srpskog stanovništva na Kosovu, naročito u mestima u kojima je bilo manjinsko, ogledalo se u prijavama lokalnim nadležnim institucijama koje su referisale na ugrožavanje imovine, ali koje nisu bile adekvatno pravno procesuirane.⁶ Na stanje u ovom, inače polarizovanom društvu na prostoru Kosova, naročito je negativno uticala ekonomska kriza u socijalističkoj Jugoslaviji. Kao deo međunarodnih ekonomskih kretanja, u jugoslovenskom kontekstu ona je bila obeležena ogromnim spoljnim dugom i neefikasnim investicijama, rezultirajući pojavom masovne nezaposlenosti, koja je tokom osamdesetih godina na federalnom nivou iznosila 16%, a na prostoru Kosova čak 50%.⁷ U socijalističkoj Jugoslaviji, status Kosova bio je više puta predmet ustavnih promena. Pre-

¹ Stipetić, Vladimir, "Branko Horvat and Economic science Contribution to research his life and works", *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, 21, 2, (2003), str. 9.

² Bockman, Johanna, *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*, Stanford University Press, 2011, p. 166.

³ Uvalic, Milica, Franicaevic, Vojmir, "Introduction: Branko Horvat – Beyond the Mainstream", *Equality, Participation, Transition Essays in Honour of Branko Horvat*, edited by Vojmir Franicevic and Milica Uvalic, Macmillan Press, 2000, XXIV.

⁴ Istoričar Petar Ristanović u svojoj novoj knjizi posmatra kosovsko pitanje u užem smislu kao teritorijalni sukob Srba i Albanaca, ali naglašava i njegov kompleksan karakter, ukazujući da je ono takođe ekonomsko, bezbednosno, versko, kulturno i demografsko pitanje, sa tradicijom koja potiče iz XVIII veka i nerazrešenog Istočnog pitanja. Ристановић, Петар, *Косовско питање: 1974–1989*, Прометей, Нови Сад, Информатика, Београд, 2019, стр. 10.

⁵ Lempi, Džon, *Jugoslavija kao istorija: Bila dvaput jedna zemlja*, Dan Graf, Beograd, str. 269–270.

⁶ Vladislavljević, Nebojša, *Serbia's Antibureaucratic Revolution. Milošević the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*, Palgrave Macmillan, 2008, p. 83.

⁷ Woodward, Susan, *Socialist Unemployment. The Political Economy of Yugoslavia 1945–1990*, Princeton University Press, Princeton, 1995, p. 384.

ma Ustavu iz 1974. godine, koji je promovisao koncept decentralizacije, Kosovo je bilo definisano kao autonomna pokrajina koja ima svoje predstavnike u telima federacije. Zahtevi za poboljšanje društvenog i ekonomskog položaja studenata Prištinskog univerziteta 1981, prerasli su u demonstracije, masovnije od onih iz 1968. godine, a među demonstrantima su se čule parole koje su odražavale političke zahteve o uvođenju republike Kosovo, kao i potrebi ujedinjenja sa Albanijom.⁸ Intervencijom organa federacije, demonstracije su bile ugušene, a učesnici kažnjeni.

Kosovsko pitanje postalo je u drugoj polovini osamdesetih godina značajna tema srpske književnosti i nauke i suvereno je osvajalo medijski prostor. U procesu koji je doveo do promene u političkom i partijskom vrhu SR Srbije i dolaska Slobodana Miloševića nakon Osme sednice Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije 1987. godine, velika uloga bila je poverena ličnostima koje će u potonjem razdoblju postati nosioci planirane medijske strategije i saveznici režima. U njihovim rukama nalazilo se 90% kontrole nad plasmanom informacija.⁹ Značajna uloga koju su mediji, kao sredstva masovne komunikacije osvajali u društvu, kao i uticaj na formiranje javnog mnjenja, usloveli su nastanak brojnih pravaca, metoda, teorija i istraživačkih pitanja u njihovom proučavanju. Jedan od pristupa u proučavanju studija medija, zasnovan je na konceptu recepcije. Teorija recepcije razvijala se najpre kao pristup u proučavanju književnosti, a kasnije u studijama kulture i studijama medija.¹⁰ Ideja recepcije podrazumeva složen sistem komplementarnih relacija uspostavljenih između triju glavnih elemenata: autora, tekstualne poruke i čitaoca. U okviru složenog komunikacionog sistema, unutar kojeg se odvijaju nastanak, prenošenje, dostavljanje i cirkulisanje određene poruke, susret teksta i čitaoca određen je spletom kontekstualnih faktora koji utiču na interpretativni okvir.¹¹ Uloga publike, kao konzumenta medijskog sadržaja, postala je sve značajniji predmet istraživanja. Publika može biti sastavljena od mase pojedinaca, ali isto tako i konkretnih društvenih grupa zainteresovanih za određenu temu.¹² Metodom analize sadržaja reprezentativnih dnevnih i nedeljnih štampanih srpskih medija krajem osamdesetih godina, u ovom radu biće trasiran sadržaj glavnih polemika koje su bile vođene usled iznošenja stavova Branka Horvata o pitanju Kosova. Takođe, pokušaćemo da utvrdimo kojim su društvenim grupama pripadali predstavnici čije su reakcije povodom pomenutog pitanja bile najvokalnije.

Na udaru medija

Udruženje književnika Srbije demonstriralo je aktivan stav u borbi protiv opresije režima, a za očuvanje slobodne reči i autonomije umetnosti 1981. godine u slučaju zabrane izlaska zbirke pesama Gojka Đoga *Vunena vremena*. Uređivačka politika glasila Udruženja, *Književnih novina*, ukazivala je na mogućnost objavljivanja raznovrsnog sadržaja. Tako su se, tokom 1987, na stranicama ovog lista mogle pronaći informacije o peticijama i održanim večerima podrške ugroženim Srbima i Crnogorcima iseljenim sa Kosova, dok se, gotovo istovremeno, prenosio glas intelektualaca

⁸ Vladislavljević, Nebojša, *Serbia's Antibureaucratic Revolution*, op. cit., pp. 88–89.

⁹ Među ovim ličnostima nalazili su se Dušan Mitević, potonji generalni direktor Radio-televizije Beograd, Ratomir Vico, direktor RT Beograd, Živorad Minović, glavni urednik *Politike* i Slobodan Jovanović, urednik *Politike ekspres*. Kurspahić, Kemal, *Zločin u 19:30: balkanski mediji u ratu i miru*, Dan Graf, Beograd, 2003, str. 29, 53.

¹⁰ Hans-Robert Jaus (*Hans-Robert Jaus*) je krajem šezdesetih godina postavio temelje naučnoj formulaciji teorije recepcije uz naročit osvrt na publiku, odnosno kategoriju čitaoca kao recipijenta sadržaja književnog dela. Tokom sedamdesetih godina, u okviru širokog intelektualnog pokreta studije kulture, otvorio se prostor za upotrebu paradigme recepcije i u studijama medija. Začetnik ovog pristupa bio je Stjuart Hol (*Stuart Hall*), koji je recepciju predstavljao kao odnos „kodiranja“ sadržaja od strane autora i njegovog „dekodiranja“ od strane publike. Alasuutari, Perti, “Introduction: Three Phases of Reception Studies”, *Rethinking the Media Audience: The New Agenda*, edited by Perti Alasuutari, SAGE Publication, 1999, pp. 2–3.

¹¹ Willis, Ika, *Reception (The New Critical Idiom)*, Routledge, New York, London, 2018, p. 5.

¹² Prajs, Stjuart, *Izučavanje medija*, CLIO, Beograd, 2011, str. 202.

poput Nebojše Popova i Žarko Puhovskog, koji su navodili nacionalizam kao jedan od problema jugoslovenskog društva.¹³

U aprilu i maju iste godine, u tri nastavka uvek na 13. i 14. stranici *Književnih novina* nalazili su se tekstovi Branka Horvata posvećeni analizi pitanja Kosova. Već u prvom delu teksta Horvat je determinisao tri aspekta kosovskog problema koja su bila vidljiva u trenutku nastanka teksta, ističući iseljavanje Srba i Crnogoraca sa Kosova, srpski nacionalizam i pitanje integracije Albanaca u socijalističkoj Jugoslaviji. Novinar Joža Vlahović iz zagrebačkog *Vjesnika* je nakon prvog teksta o temi Kosova u *Književnim novinama*, u subotnjem dodatku predviđao da bi Horvat mogao „sigurno doživeti svega i svačega, ali Nobelovu nagradu sigurno ne“.¹⁴ Pojašnjenje u kojem je uredništvo *Književnih novina* dalo kratak osvrt na prvi Horvatov tekst, zasnivalo se na argumentaciji o nepristrasnom pristupu kosovskom problemu, „izvan nacionalnih strasti, lišeno emocija“, kao neophodnom i krucijalnom u cilju da „o njemu progovore oni koji su životno zainteresovani za rešavanje kosovskog problema kao sudbonosnog pitanja jugoslovenske zajednice“.¹⁵ Nakon konstatacije da nije postojao dovoljan broj historiografskih studija u čijem bi istraživačkom fokusu bio odnos Srba i Albanaca, koji bi pomogao u sveobuhvatnom razumevanju korena u datom trenutku aktuelnih problema, uz eksplicitnu tvrdnju da ne pretenduje da bude istoričar, već samo da započne „općejugoslavenski razgovor“, smatrao je da bi analizom istorijskog okvira mogla biti utvrđena geneza kosovskog pitanja.¹⁶ Kao nastavak prvog dela u kojem se prepričava istorija srpsko-albanskih odnosa od srednjeg veka, sadržaj drugog i trećeg teksta obuhvatao je Horvatove istorijske interpretacije do perioda demonstracija na Kosovu iz 1981. godine.¹⁷

Priželjkivani „općejugoslavenski razgovor“ otvorili su novinari Miloš Mišović i jedan od članova uredništva *Književnih novina* Milorad Vučelić.¹⁸ Vučelić je u potpunosti odbacio Horvatov pristup kosovskom pitanju. Oспорavanje se odnosilo najpre na istraživačku metodologiju, a onda i na sadržaj Horvatovog teksta. U tom smislu je kao spornu naveo Horvatovu tezu o tome da na Kosovu nije bilo kontrarevolucije 1981. godine i dodao da bi svaki pokušaj razbijanja jugoslovenske države značio „kontrarevolucionarni čin, a ne neki nacionalni bunt“.¹⁹ Druga kritika bila je usmerena na Horvatov prikaz modela prevazilaženja krize na Kosovu, koji je čitaocima bio predložen u istom broju lista kao i Vučelićev tekst. Među Horvatovim predlozima, teoretski su postojale tri mogućnosti: ostvarivanje nezavisnosti Kosova unutar socijalističke Jugoslavije, bilo u statusu pokrajine bilo republike, druga koja je predviđala mogućnost otepljenja Kosova i pripajanja Republici Albaniji, uz saglasnost ostalih jugoslovenskih naroda ili uspostavljanjem Jugoslavije kao federacije balkanskih naroda, nakon inicijative koja bi pošla sa Kosova. Označavajući ove modele kao neodržive i bliske praksama Kominterne, Vučelić je zaključio da se njima „ne može ništa postići u suočenju sa tragedijom srpskog naroda i sa strategijom velikoalbanskog nacionalizma, usmerenom na destrukciju Srbije i Jugoslavije i prekompoziciju Balkana“.²⁰ U polemikama Horvata

¹³ Gojković, Drinka, „Trauma bez katarze“, *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, I deo, Popov, Nebojša (prir.), Samizdat B92, Beograd, str. 406–408, 401–431.

¹⁴ Анђелић, Теодор, „Косово као полемика“, *НИН*, 26. април 1987, стр. 33–35.

¹⁵ Хорват, Бранко, „Три аспекта Косовског проблема“, *Књижевне новине*, 15. април 1987, стр. 14.

¹⁶ *Ibid.*, стр. 13–14.

¹⁷ Хорват, Бранко, „Историјски преглед“, *Књижевне новине*, 1. мај 1987, стр. 13–14; „Косово – република?“, *Књижевне новине*, 15. мај 1987, стр. 13–14.

¹⁸ Опширније о току дискусија у *Književnim novinama* и: Пековић, Ратко, *Паралелна страна историје. Спорови о језику, нацији, литератури 1945–1990*, Албатрос плус, Београд, 2009, стр. 169–182.

¹⁹ Са овом тезом пољемише и Дејан Јовић: „Из више је разлога стого парадоксално да је југославенско вођство прогласило косовске демонстрације контрареволуционарним и антисоцијалистичким. Демонстрације су биле револуционарне и фундаменталистичко-социјалистичке јер су се темелиле на захтевима за повратак револуционарним идеалима марксизма-ленјинизма, које су многи видјели изданима.“ Јовић, Дејан, „Разлози за распад социјалистичке Југославије: критичка анализа постојећих интерпретација“, *Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, No. 62/8 (2001), стр. 107, 91–158.

²⁰ Вучелић, Милорад, „Косово – судбина Југославије“, *Књижевне новине*, 15. мај 1987, стр. 3.

i Vučelića, koje su najintenzivniju dinamiku tokom 1987. godine imale u *Književnim novinama*, razmena argumenata svedena je na međusobne optužbe o jednostranosti i simplifikaciji koja je podrazumevala opredeljenje za srpsku, odnosno albansku stranu.²¹

U aprilu naredne, 1988. godine, srpska štampa je ponovo napravila prostor za Branka Horvata, ali je autor tekstova iz *Književnih novina* u tom trenutku postao objekat medijske pažnje. Povod je predstavljao intervju koji je Branko Horvat dao prištinskom listu štampanom na albanskom jeziku *Rilindji* koji je obavio sa novinarom Vetonom Suroijem.²² Objašnjavajući čitaocima da se radilo o veoma promišljenoj kampanji, dopisnik *Politike* sa Kosova Zejnel Zejneli naveo je da je u časopisu *Zeni i rinis*, namenjenom omladini, dva dana pre objavljivanja intervjua sa Horvatom, Veton Suroi uz pompeznu najavu postavio pitanje „koliko će primeraka ostati neprodato“. Tom prilikom Zejneli je istakao da je najava intervjua upravo u ovom listu imala cilj da Horvatove stavove usmeri ka omladini Kosova, odnosno onom delu društva koji je bio glavni pokretač demonstracija iz 1981. godine.²³ U intervjuu u *Rilindji*, Horvat je posvetio pažnju položaju Albanaca u socijalističkoj Jugoslaviji i ponovo pomenuo teoretsku mogućnost, ali ne i realnu izvodljivost sprovođenja ideje o mogućoj konfederaciji sa Albanijom.²⁴ Kako je bila ponovljena ideja o konfederaciji sa Albanijom, koja se već pokazala kontroverznom, Suroi se pratećim komentarom ogradio od Horvatovih stavova i izjava, naglasivši da one „sadrže duboku dozu analitičke racionalnosti jednog svetskog ekonomiste, ali i vrstu optimističnog iluzionizma, a ponekad i radikalizma u stavovima koji takoreći uvek nastoje da razbiju i najmanji stereotip stvoren na nekom problemu“. Suroi je takođe istakao i da u Horvatovom promišljanju kosovskog problema postoje kontradiktornosti oko ideje o Kosovu kao republici, kao i problemu koje nacionalne države mogu izazvati u Jugoslaviji. Ipak, naveo je da bi bilo korisno razmisliti o temi promene statusa Kosova u Jugoslaviji iz autonomne pokrajine u republiku.²⁵

Kampanja protiv Branka Horvata, novinara Vetona Suroija, kao i redakcije *Rilindje* bila je vođena danima, a najveću dinamiku imala je na stranicama štampanih medija *Politike*, *Politike ekspres*, *Borbe*, kao i na programu TV Beograd, gde je voditelj Predrag Vitas osudio stavove koji su pozivali na kontrarevoluciju i promenu statusa Kosova u republiku.²⁶ Tokom kampanje u beogradskim medijima, Branko Horvat je svoje viđenje situacije podelio sa čitaocima *Slobodne Dalmacije*. Najpre je izrazio zadovoljstvo što su novinari sa Kosova samoinicijativno uspeali da realizuju intervju, ne konsultujući „Tanjug“ prilikom izbora ličnosti čije stavove žele objaviti. Takođe, na istom mestu, izneo je stav o neophodnosti rešavanja kosovske krize, kao najdelikatnijeg pitanja u zemlji u tom trenutku i istakao da je to „ne samo pravo, već i dužnost svakog jugoslavenskog patriota“.²⁷

U jednom od tekstova novinara Vojislava Živkovića pojavile su se optužbe da su Horvat i Suroi zastupali interese albanskih separatista i podsticali ideju o prekrajanju jugoslovenskih granica, uz

²¹ Vučelić je u jednom od odgovora istakao kao problem to što „Branko Horvat u središtu svih pitanja vidi samo i isključivo Albance“, dok Horvat poručuje da „autoru (Vučeliću) nije jasno da je on danas građanin socijalističke Jugoslavije, a ne Krajevine Srbije“. Хорват, Бранко, „Косовско питање – завршни разговор“, *Књижевне новине*, 15. октобар 1987, стр. 6; Вучелић, Милорад, „Одговор Бранку Хорвату“, *Књижевне новине*, 1. новембар 1987, стр. 3.

²² U pismu *Slobodnoj Dalmaciji*, Horvat je naveo da se intervjuu prištinskom listu odazvao „na molbu jednog od najuglednijih novinara Kosova. Bio sam prijatno iznenađen otvorenošću, obrazovanjem i inteligencijom novinara“. Horvat, Branko, „Slobodna Dalmacija, 6. IV Tanjug: Horvat nudi scenarij i za Kosovo“, *Slobodna Dalmacija*, 17. april 1988, str. 18, dostupno na: https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/pvpages/pvpages/viewPage/?displaySizeSelect=75&pv_page_id=129242&autocomplete_text=&page=23&pv_issue_no=880417_A (25. avgust 2021).

²³ Zejneli, Zejnel, „Хорватови ставови намењени младим читаоцима *Рилиндје*“, *Политика*, 14. април 1988, стр. 9.

²⁴ Pomenuti intervju je u beogradskoj štampi dat samo u izvodu, a ne prevodu originalne verzije na albanskom jeziku. Horvat, Branko, „Horvatova konfederacija sa Albanijom“, *Borba*, 7. april 1988, str. 4.

²⁵ *Ibid.*, str. 4.

²⁶ М. М., „Подршка тезама сепаратиста“, *Политика експрес*, 12. април 1988, стр. 6.

²⁷ Horvat, Branko, „Slobodna Dalmacija, 6. IV Tanjug: Horvat nudi scenarij i za Kosovo“, *op. cit.*

generalnu ocenu da se čitava *Rilindja* nalazila pod jakim uticajem albanskih nacionalista i separatista.²⁸ Direktni verbalni napadi na redakciju lista nisu dolazili samo od beogradskih novinara. Talas nezadovoljstva zbog Horvatovog intervjua doveo je do javne osude lista od strane partijskih i državnih organa, pa čak i prištinskih boračkih organizacija. Članica Predsedništva Pokrajinskog komiteta Socijalističkog saveza radnog naroda (PK SSRN) Kosova Jorgovanka Milojević ukazala je na uređivačke i programske propuste zbog kojih je, između ostalog, bilo moguće objavljivanje intervjua Branka Horvata, ocenivši ih kao „idejni, uređivački i profesionalni promašaj“.²⁹ Za intervju koji je bio u suprotnosti sa narativom koji je želela da plasira srpska politička elita, nije bilo mesta u vremenu u kojem je glavna pažnja javnosti trebalo da bude usmerena na mitinge kroz koje je narod iskazivao podršku rukovodstvu.

U ovoj kampanji bilo je primetno veoma tendenciozno potenciranje onih izjava koje su na bilo koji način imale veze sa Horvatovim intervjuom, čak i onda kada je tekst članka bio posvećen drugoj temi. Tako je jedan opis sastanka delegata odbora Veća republika i pokrajina za nerazvijene, na kojem je govoreno o ekonomskim parametrima povezanim sa područjem Kosova, u *Politici ekspres* dobio naslov prema jednom, za suštinu članka irelevantom komentaru delegata Milivoja Lauševića, koji je tvrdio da su postojali pojačani pritisci na iseljavanje Srba sa Kosova, a da je intervju sa Horvatom dodatno podsticao nacionalno nezadovoljstvo.³⁰ U prilog pristrasnosti i nedovoljno objektivnom izveštavanju o problematici Horvatovog intervjua, svedoči i podatak da je od svih listova jedino *Borba* prenela i odgovor *Rilindje* na ove komentare. Naime, *Rilindja* se ogradila od spornih Horvatovih teza o kontrarevoluciji i navela da su one nastale kao posledica selektivnog čitanja intervjua i pratećeg Suroijevog komentara, još jednom dokazujući svoju pravovernost stavovima SKJ, s obzirom da je i sam list bio deo SSRN Kosova.³¹ Uprkos distanciranju od spornih teza koje je načinila redakcija, kao kolektivno telo, sudbina pojedinca i jednog od glavnih aktera ove epizode bila je najrelevantniji pokazatelj stanja u društvu. Za mladog intelektualca i novinara Vetona Suroija, ona je značila gubitak posla i partijske značke.³²

U medijskoj kampanji protiv Horvata učestvovao je i novinar redakcije *Komunista* na Kosovu Živorad Igić. Dok se Horvat u svojim istupima redovno pozivao na jugoslovenstvo, u maju 1988. godine Igić je dao opsežnu analizu spornog intervjua, ističući nameru razobličavanja upravo antijugoslovenske pozadine sadržane u Horvatovim porukama, koje ocenjuje kao „novu notu za separatističku muziku“.³³ Godinu dana nakon prvog oglašavanja povodom kosovskog pitanja, zagrebačka izdavačka kuća „Globus“ objavila je knjigu Branka Horvata *Kosovsko pitanje*. Intervju u *Rilindji* Igić tumači kao sastavni deo propagandnih aktivnosti uoči objavljivanja Horvatove knjige. Prema njegovim saznanjima, ulični prodavci su knjigu, „koja vrvi od najraznovrsnijih konstrukcija suprotnih stavovima SKJ“ prodavali na čak tri lokacije na prištinskom trgu.³⁴ Istog meseca, ne-

²⁸ Живковић, В., „Поново Косово – република“, *Политика експрес*, 11. април 1988, стр. 2.

²⁹ З. З., „Интервју са Хорватом је штетан“, *Политика*, 22. април 1988, стр. 6.

³⁰ Е. П., „Хорватов интервју је подривачки акт“, *Политика експрес*, 29. април 1988, стр. 4.

³¹ „Nema mesta za manipulisanje“, *Borba*, 11. април 1988, стр. 3.

³² Dragović Soso, Jasna, *Spasioci nacije: intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Fabrika knjiga, Beograd, 2004, str. 234.

³³ Игић, Живорад, „Ноте за стару музику“, *Политика експрес*, 12. мај 1988, стр. 13.

³⁴ Interesantno je primetiti kako se iz narednih Igićevih tekstova naslućuje da autor nije pročitao knjigu, koju i pogrešno naziva *Problem Kosova*. Na osnovu sadržaja intervjua iz *Rilindje*, autor polemičkih tekstova se čak i pita „kako li je Horvat napisao svoju knjigu i šta je u njoj napisao“. Ostali Igićevi tekstovi u *Politici ekspres*: Игић, Живорад, „Страх од пуне истине“, *Политика експрес*, 13. мај 1988, стр. 13; „Крунска теза – ‘Косово република’“, *Политика експрес*, 14. мај 1988, стр. 13; „Дијалог по ‘рецепту’“, *Политика експрес*, 15. мај 1988, стр. 13; „Ни речи о помоћи“, *Политика експрес*, 16. мај 1988, стр. 6.

deljnik *Duga*³⁵ pripremao je nove priloge koji nisu imali mnogo veze sa temom Kosova, ali jesu sa autorom *Kosovskog pitanja* i njegovim moralnim integritetom. Izlazeći u javnost sa konkretnim ciframa i fotografijama, novinar *Duge* Zoran Marković objavio je istraživački tekst o tužbi povodom kredita za kupovinu luksuzne beogradske vile koji je Branko Horvat, sa pozicije direktora, uzeo u saglasnosti sa Institutom ekonomskih nauka i nikada nije vratio.³⁶ Umesto promocije nove knjige, Horvat je u beogradskoj štampi imao još jedan razlog za nastavak polemika. U slučaju afere oko „kućice u cveću“, kako je još jednom Marković pisao na više stranica, Horvatov demanti prošao je gotovo neopaženo, uz uverenje proslavljenog naučnika da je bila reč o tendencioznom aktu na lični dignitet.³⁷

Novinari, kao nosioci prve grupe koja je burno reagovala na stavove Branka Horvata o pitanju Kosova, iznete u tekstovima u štampi, bili su nosioci kampanje koja je usledila po objavljivanju knjige. U *Dugi* je ponovo Horvat bio aktuelna tema, ovoga puta sa *Kosovskim pitanjem* ali i odgovorima u novom broju koji su priredili novinari Milorad Vučelić i Sava Dautović. Za potrebe vanrednog julskeg izdanja iz 1988. godine erotski sadržaji sa prve strane bili su zamenjeni prigodnom fotografijom freske iz Gračanice sa Simonidinim likom, a kako slika nije govorila dovoljno reči, jesu stihovi Milana Rakića.³⁸

„Iskopaše ti oči lepa sliko!
Večeri jedne, na kamenoj ploči
Znajući da ga tad ne vidi niko
Arbanas ti je nožem izbo oči!“

Nauka protiv nauke

Nakon što se tokom osamdesetih godina stanje na Kosovu nametnulo kao izrazito važno političko pitanje na prostoru SR Srbije, ali i čitave socijalističke Jugoslavije, jedan od ciljeva nauke bio je da pomogne u pronalaženju odgovora o uzrocima i predlozima za prevazilaženje krize. U istom periodu bilo je moguće pratiti i tendenciju uvećanja srpske istoriografske i publicističke produkcije posvećene ovoj temi. Glavna institucija kojoj je bio poveren ovakav zadatak bila je Srpska akademija nauka i umetnosti, u okviru koje je već 1983. godine bio osnovan poseban odbor za proučavanje kosovskog pitanja, dok je akademik Dimitrije Bogdanović svojom *Knjigom o Kosovu* iz 1985. otvorio prostor za naredna istraživanja u čijem su fokusu bile teme stradanja i proterivanja Srba na Kosovu.³⁹ Pojava interpretacija direktno suprotstavljenih aktuelnim političkim i istorijskim narativima u srpskom medijskom i intelektualnom prostoru, čiji je nosilac bio Branko Horvat, sas-

³⁵ Izdanak revijalne štampe, list *Duga* koji je tokom sedamdesetih bio „slobodoumno glasilo“, veću popularnost stekao je u drugoj polovini osamdesetih godina. Nakon 1987. godine njegova uređivačka politika se uklopila u režimske potrebe, a kosovska tematika postaje dominantna. Više u: Miliivojević, Snježana, „Nacionalizacija svakodnevice“, *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju II deo*, Popov, Nebojša (prir.), Samizdat B92, Beograd, 2002, str. 230–255.

³⁶ Marković u tekstu rezignirano konstatuje: „Horvat je zapravo čista metafora. Metafora jedne naše čiste zablude: vere u ljude koji su rukovodili našom ekonomijom i zemljom, vodeći računa pre svega o svojim ličnim interesima“. Marković, Zoran, „Na naučnoj osnovi za godinu dana“, *Duga*, 14. maj 1988, str. 25–26.

³⁷ U rubrici „Reagovanja“ u *Dugi* nalazio se Horvatov demanti prvog Markovićevog teksta. Horvat, Branko, „Horvat protiv Horvata“, *Duga*, 28. maj 1988, str. 6–7. Nakon desetak dana usledio je i Markovićev novi tekst posvećen ovoj aferi: Marković, Zoran, „Kućica u cveću doga oko nje“, *Duga*, 11. jun 1988, str. 17–19.

³⁸ „Istina o Kosovu“, *Duga*, jul 1988, str. 3.

³⁹ Okrugli sto posvećen Kosovu u okviru SANU bio je organizovan 1985. godine, a neki od učesnika bili su Dimitrije Bogdanović, Sima Ćirković i Radovan Samardžić. Referati sa okruglog stola bili su objavljeni 1988. u okviru *Zbornika okruglog stola o naučnom istraživanju Kosova*, a pored njega SANU je bila izdavač i još dva zbornika koja su problematizovala pitanje Kosova i srpsko-albanskih odnosa u istorijskoj perspektivi: *Iliri i Albanci – ciklus predavanja* iz 1988, i *Srbija i Albanci u 19. i početkom 20. veka, ciklus predavanja* iz 1990. godine. Павловић, Момчило, „Југословенска-српска историографија о Косову“, *Историја 20. века*, 22, 2 (2004), str. 181–183.

vim je očekivano izazvala brojne polemike u naučnim krugovima.⁴⁰ Potrebno je naglasiti da je u analizi Branka Horvata, kako je sam autor naveo u predgovoru, „historija u ovoj knjizi posve instrumentalna“.⁴¹ Međutim, opredelivši se za istorijski pristup u analizi kosovske problematike, Horvat se odmah po objavljivanju članka u *Književnim novinama* 1987. godine, a naročito knjige koja je doživela dva izdanja tokom 1988. i 1989, našao na meti kritike profesionalnih istoričara.⁴²

Analiza sadržaja tekstova koji su se pojavljivali u srpskim medijima i znatno manje na stranicama naučnih publikacija, ukazivala je na kategoričan stav i ideju o monopolu na znanje o kosovskom pitanju prisutnu kod istoričara, među kojima je bilo eminentnih naučnika.⁴³ Istoričar koji se, kako je sam naveo, pet godina istraživački bavio temom Kosova i bio autor knjige iz 1985. godine *Autonomaštvo i separatizam na Kosovu* Ilija Vuković, dao je opsežnu analizu Horvatovog tumačenja kosovskog pitanja. U oceni istoriografske vrednosti Horvatovog priloga, za Vukovića je naročito problematična bila činjenica što su na njega prvi reagovali albanski istoričari Ali Hadri i Skender Rizaj, koji su ga ocenili kao „kolosalni poduhvat“ u jugoslovenskoj historiografiji.⁴⁴ Reakcije srpske historiografije bile su potpuno suprotne. Istoričar Sima Ćirković istakao je da je proceni Horvatovog dela pristupio sa razumevanjem da autor nije bio istoričar, kao i da je osetljiva i kompleksna tematika kosovskog pitanja zahtevala dugotrajna istraživanja, ali da „ipak ostajemo nezadovoljni time kako se poslužio istorijom kao instrumentom“.⁴⁵ U osporavanju Horvatove teze o albanskom poreklu plemena Kuča, istoričar Rastislav V. Petrović dodao je da „profesor Horvat nema pojma o istoriji, ovoj kojom se bavi, a usudio se da piše o njoj“.⁴⁶ Sumarna ocena načina na koji je srpska historiografija percipirala doprinos Branka Horvata bila je evidentna u izjavi književnog kritičara Radojice Tautovića, koji je konstatovao da je njegova studija „uveliko osporena kao prilog historiografiji“.⁴⁷

U polemičkim tekstovima čiji su autori bili naučnici iz različitih oblasti, među kojima su dominantni bili istoričari, kao sporna mesta iskristalisala su se pitanja povezana sa metodološkim pristupom Branka Horvata u analizi kosovskog pitanja. Vanredni broj *Duge* od jula 1988. godine, sadržao je tekstove velikog broja autora, među kojima je bilo pravnika, lingvиста, ekonomista, demografa i čak osam istoričara.⁴⁸ Ukoliko prihvatimo da su objektivnost, te kritički pristup analizi izvora glavni temelji historiografskog metoda, navedene kriterijume možemo primeniti u analizi percepcije Horvata kao istoričara u tekstovima srpskih istoričara. Čedomir Popov se pohvalno izrazio o Horvatovom naporu da se pozabavi temom koja se doticala aktuelnog problema, ali mu pripisuje „parcijalno, pristrasno i tendenciozno korišćenje istorijskih izvora“. On takođe dovodi u pitanje i početne premise i ideološka ubeđenja, smatrajući da su stavovi Horvata bili u skladu sa pozicijom „studenta

⁴⁰ Jedan od recenzenata prvog izdanja knjige *Kosovsko pitanje* bio je jugoslovenski intelektualac dr Božidar Jakšić. U prisećanju o reakcijama koje su pratile objavljivanje Horvatove knjige, Jakšić je govorio: „Za izdavača sam kritički recenzirao tu knjigu na zgražanje i beogradske i zagrebačke čaršije. Predmet zgražanja bio je više on kao autor, ali i ja kao recenzent.“ Opačić, Tamara, „Branko Horvat“, Pešćanik, dostupno na: <https://pescanik.net/branko-horvat/> (11. novembar 2021).

⁴¹ Horvat, Branko, *Kosovsko pitanje*, Globus, Zagreb, 1988, str. 6.

⁴² Николић, Коста, *Прошлост без историје: полемике у југословенској историографији, 1961–1991: главни токови*, Институт за савремену историју, Београд, 2003, стр. 187–193.

⁴³ Istoričar Branko Petranović bio je jedan od prvih i najupornijih učesnika u pisanim debatama sa Brankom Horvatom povodom tumačenja kosovskog pitanja. Nakon razmene tekstova u *Književnim novinama* tokom 1987. godine, Petranović je predložio Horvatu da se polemike nastave u *Jugoslovenskom istorijskom časopisu* ili nekom ekonomskom časopisu, dodajući da „ova druga mogućnost zavisi od toga koliko su Vaše kolege zahvaćene strašću za preobraćanjem u istoričare“. Петрановић, Бранко, „Између једностраности и неразумевања“, *Књижевне новине*, 1. децембар 1987, стр. 5.

⁴⁴ Вуковић, Илија, „Политичке магле др Бранка Хорвата“, *НИН*, 6. март 1988, стр. 26–27.

⁴⁵ Ćirković, Sima, „Na feudalnim svadbama“, *Duga*, jul 1988, str. 6–8.

⁴⁶ Петровић, Растислав В., „Кучи нису Албанци“, *Књижевне новине*, 1. јун 1987, стр. 19.

⁴⁷ Таутовић, Радојица, „Туцовић против Хорвата“, *НИН*, 28. август 1988, стр. 33.

⁴⁸ Istoričari među pomenutim autorima bili su redom Sima Ćirković, Čedomir Popov, Branko Petranović, Mihailo Vojvodić, Branislav Gligorijević, Vjenceslav Glišić, Ilija Vuković i Rastislav V. Petrović.

– demonstranta iz 1981. koji uzvikuje parolu 'Kosovo – republika'.⁴⁹ Kritici metoda pridružio se i Branko Petranović, koji je u više navrata imao mogućnost za polemisanje sa Horvatovim tezama. S obzirom na činjenicu da je Horvat svoju analizu kosovskog pitanja zasnovao na literaturi koja mu je bila dostupna, kao i onoj koju je smatrao relevantnom, Petranović je uputio zamerku zbog odsustva korišćenja arhivske građe domaće i inostrane provenijencije. Prema Petranovićevom tekstu, Horvatovo istraživanje „i pored svoje 'objektivističke orijentacije' ostaje 'beskompromisno angažirano'”.⁵⁰ Autor jednog od prikaza knjige Branka Horvata *Kosovsko pitanje* objavljenog u istorijskom časopisu Branislav Gligorijević takođe je potencirao slične metodološke propuste. Gligorijević je Horvatu pripisao jednostrana tumačenja istorije srpsko–albanskih odnosa, uz korišćenje rezultata koji su u najvećoj meri dolazili od strane albanskih istoričara.⁵¹ Na osnovu identifikovanih slabosti na koje su ukazali srpski istoričari, možemo doneti zaključak da je Horvatova metodologija istorijskog istraživanja obilovala manjkavostima. Ipak, u smislu ove evaluacije, trebalo bi se ponovo vratiti onome što je Horvat postavio kao cilj svoje analize Kosovskog pitanja, koja nikada nije pretendovala da bude akademski rad, već „neka vrsta akcionog političko-sociološkog oglada”.⁵²

Drugo važno pitanje koje je analiza polemičkih tekstova nametnula, odnosilo se na pitanje Horvatove interpretacije istorijskih činjenica, odnosno načina na koji su ih tumačili njegovi kritičari. Pre izdavanja knjige, polemike su se vodile oko brojnih pitanja i obuhvatale su različite istorijske periode počevši od pomenutog pitanja porekla plemena Kuća, do pitanja iz istorije XX veka. Jedna od značajnih polemika u *Književnim novinama* vodila se između Branka Horvata i Branka Petranovića. Suština polemike odnosila se na pitanje kakva je bila uloga Rezolucija konferencije u Bujanu iz 1944. godine, odnosno da li se radilo o patriotskom činu, kakvo je bilo Horvatovo tumačenje, ili separatističkom aktu, kao stanovištu koje je zastupao Petranović.⁵³ Vanredni broj *Duge*, kao prvorazredni izvor, sadrži najznačajnije polemike povezane sa sadržajem Horvatovog dela. Uloga uređivačke politike ovog broja imala je nedvosmislen cilj da pošalje čitaocima poruku o neutemeljenosti Horvatovih stavova i jedinstvu svih autora povodom osude Horvatove knjige. Primer za ovo bio je tekst istoričara Mihaila Vojvodića, čiji ton nije bio polemički, već orijentisan na pružanje činjenica. O tome se i sam autor izjasnio „ja bih, međutim, podstaknut Horvatovom knjigom, dao svoje viđenje kosovske situacije u periodu 1878–1912. godine”, referišući na mogućnost da detaljnije informiše čitaoce o periodu koji Horvat u svom delu nije analizirao na sistematičan način.⁵⁴ Vojvodićev tekst predstavljao je primer dobre prakse nadogradnje znanja, jer je prouzrokovao argumentovanu debatu u kojoj su izostale uvrede na ličnom nivou. Horvat je u jednom od odgovora objasnio da je „uravnoteženi prikaz historije kosovskih Srba 1878–1912. godine Mihaila Vojvodića veoma koristan“, te da će, ukoliko nađe „vremena za drugo izdanje *Kosovskog pitanja* – morati proširiti svoj prikaz historije Kosovaca na posebno poglavlje”.⁵⁵ Uključujući i ovaj predstavljeni primer, većina istoričara zamerala je Horvatu što je u izlaganju istorije Kosovskog pitanja i srpsko–albanskih odnosa zanemario srpske žrtve, dok je one periode u kojima je teror nad Albancima bio intenzivan, poput ulaska srpske vojske na Kosovo nakon Balkanskih ratova i razdoblja Kraljevine Jugoslavije, naročito potencirao.

⁴⁹ Popov, Čedomir, „Čiča Perina toljaga“, *Duga*, jul 1988, str. 8–10.

⁵⁰ Petranović, Branko, „Neuspešno, ali zato pristrasno“, *Duga*, jul 1988, str. 10–13.

⁵¹ Gligorijević, Branislav, „Kačaci, iseljavanje, Kominternu“, *Duga*, jul 1988, str. 20–25; „Fatalna jednostranost: povodom knjige dr Branka Horvata *Kosovsko pitanje*“, *Istorija 20. veka: časopis Instituta za savremenu istoriju*, 6, 1–2 (1988), str. 179–193.

⁵² Horvat, Branko, *Kosovsko pitanje*, op. cit., str. 5.

⁵³ Николић, Коста, *Прошлост без историје*, op. cit., стр. 187–188.

⁵⁴ Vojvodić, Mihailo, „Apsenici svake slobode lišeni“, *Duga*, jul 1988, str. 16–20.

⁵⁵ Horvat, Branko, „Kosovski anti-barbarus“, *Duga*, 3. septembar 1988, str. 77–82.

Pored priloga istoričara, u okviru pomenute *Dugine* publikacije, nalazili su se i ideološki neutralni prilozi, koji se nisu odnosili na Horvatovu knjigu, ali u kojima su bile sadržane analize koje su zaista mogle pomoći u rešavanju kosovskog pitanja. Među njima je bio tekst Koste Mihailovića, u kojem je autor analizirao ekonomske aspekte stagnacije privrede na Kosovu, kao i tekst Dragane Avramov u kojem je bila predstavljena demografsko-sociološka studija o ovom jugoslovenskom području. „Prof. Branko Horvat je knjigom *Kosovsko pitanje* najavio rešenja za kosovsko pitanje, ali nažalost, od naslova same knjige – pitanje nije pomereno sa mesta“.⁵⁶ Ovakva konstatacija autora jednog od tekstova, pravnika Radošina Rajovića, navodi na razmišljanje da li je namera vanrednog broja *Duge* bila pokretanje dijaloga ili afirmacija jedinstvenog stava autora povodom osude stavova Branka Horvata. Konačna Horvatova ocena bila je da „većina autora Albance ocenjuje kao zle, i dodaje 'ili si sa Srbima, a onda moraš opravdati sve što Srbi rade ma kakve bile činjenice – ili ne opravdaš, a onda si protiv Srba“.⁵⁷

Čitaoci reaguju

Reakcije šire beogradske javnosti na stavove Branka Horvata o kosovskom pitanju bile su sugerisane na susretima Filozofskog društva Srbije o Kosovu iz 1987. godine. Prema izvodu iz transkripta sa susreta održanog u aprilu 1987, koji je bio dostupan i u štampi, negodovanja iz publike bila su samo nagoveštaj potonjih reakcija.⁵⁸ Nakon Horvatovog poziva u *Književnim novinama* da se povede otvorena polemika koja bi iznedrila predloge za rešavanje kosovske krize, kao osetljivog društvenog pitanja, u javnosti su najveću pažnju privukli tekstovi čiji su autori bili novinari ili naučnici. Sam Horvat izrazio je nezadovoljstvo što nije došlo do „jugoslovenskog razgovora“ i što tekstovi nisu naišli na debatu u kojoj bi se mogao videti pluralizam mišljenja. On je istakao da je dobio veliki broj pisama čitalaca različitih nacionalnosti, među kojima je bilo Srba, Crnogoraca, Makedonaca i Albanaca. Razlog što smo izdvojili čitaocima kao društvenu grupu koja je reagovala na tekstove o temi Kosova nagovestio je autor tekstova, konstatujući da je dobio veliki broj pisama u kojima su bile sadržane značajne opservacije „a zastupani stavovi bili su mnogo interesantniji i autentičniji od onih koji se sreću u publikacijama“.⁵⁹ Kako su mnoga pisma čitalaca stizala direktno na adresu Branka Horvata i nisu bila dostupna javnosti, analiza sadržaja reakcija sadržanih u obraćanjima čitalaca zasnivaće se samo na onim tekstovima koji su bili dostupni u novinskim rubrikama namenjenim čitaocima, ili objavljeni u prilogima u okviru dva izdanja knjige *Kosovsko pitanje*.

U rubrici „Odjeci“ u nedeljniku *NIN*, nakon serije tekstova pod nazivom „Političke magle doktora Horvata“, autora Ilije Vukovića, usledile su i reakcije čitalaca. Nakon što je pokazao da je upoznat sa dvogodišnjim pisanjem Branka Horvata o temi Kosova, oglasio se i čitalac potpisan kao Dušan M. Vojinović iz Beograda. Osim kritika upućenih Horvatu kao istoričaru i političaru, u odgovoru čitaoca je interesantniji deo koji se odnosio na identifikaciju pojedinca sa srpskom nacijom, te podseća autora tekstova o kosovskom pitanju da „dr Horvat zaboravlja patnje koje smo mi Srbi trpeli sa Kosova, kako smo prevedeni u islam i albanizovani za vreme osmanske vlasti“. Čitalac se Horvatu suprotstavljao i argumentom zasnovanim na podatku iz lokalne istorije o sknavljenju pravoslavnih svetinja i ličnom iskustvu. „Sećam se vrlo dobro da je između mog sela Donje Plešine

⁵⁶ Rajović, Radošin, „Osvajanje ili oslobođenje, ujedinjenje ili priključenje“, *Duga*, jul 1988, str. 29–33.

⁵⁷ Horvat, Branko, „Kosovski anti-barbarus“, *op. cit.*, str. 77–82.

⁵⁸ Jedan od primera ovih reakcija odnosio se na Horvatov komentar tokom sastanka Filozofskog društva Srbije o Kosovu od 22. aprila 1987. godine: „Da je Ranković ostao na čelu UDB-e ja bih te godine završio u zatvoru, to je sasvim realna situacija“, na šta se u publici čulo: „To je manje zlo nego Kosovo.“ U narednim segmentima diskusije bili su zabeleženi komentari iz publike na Horvatova izlaganja poput: „Napravili ste omašku, Kosovo još uvek nije republika.“ „Parčići nadgrobno spomenika“, *Duga*, jul 1988, str. 51, 65.

⁵⁹ Хорват, Бранко, „Косовско питање – завршни разговор“, *op. cit.*, стр. 6.

i Gornje Plešine postojala velika pravoslavna crkva i da je od njenog materijala sazidana džamija u Uroševcu.“⁶⁰

Saglasan sa stavovima Vojinovića, čitalac Branko Mičić iz Bugojna u Bosni i Hercegovini, pokušao je da pronikne u motive zalaganja za tezu „Kosovo republika“, iako se ogradio da se njegov stav nije odnosio ni na jednu konkretnu ličnost, pa ni na Branka Horvata, već na sve „duhovne podstrekače kosovske iredente“. U tom smislu, čitalac je taksativno naveo i objasnio neke od postojećih motiva, koristeći univerzalne argumente koji se upotrebljavaju u javnom diskursu i u savremenim diskusijama o temi Kosova. Među njima je istakao „kompleks manje vrednosti i nastojanje da se po bilo koju cenu dođe u prvi plan“, „duboku podsvesnu netrpeljivost prema predstavnicima naroda koji su prisiljeni da napuštaju Kosovo“, novčani profit „jer je poznato da oni koji teže za etnički čistim Kosovom raspoložu znatnim finansijskim sredstvima“, želju za produbljivanjem netrpeljivosti na Kosovu i slabljenjem jugoslovenskog jedinstva zarad ostvarenja separatističkih političkih nauma.⁶¹ U sastavu iste polemike nalazio se i komentar čitaoca potpisanog kao inženjer D. I. Popović iz Prištine koji je otvorio značajno pitanje o kome Horvat nije dao dovoljno argumenata, a bilo je povezano sa stanjem jugoslovenske privrede i naročito Autonomne Pokrajine Kosovo i Metohija. Uz ukazivanje poštovanja Horvatu, „uvaženom i cenjenom profesoru“, „ekonomisti svet-skog glasa“ i „osvedočenom eruditi“, čitalac je postavio pitanje kako rešiti ekonomske probleme na Kosovu, naročito u kontekstu izrazito visokog nataliteta, i pozicionirao te probleme kao ključne u rešavanju krize na Kosovu, dok je smatrao da bi „istorijske teme o Kosovu“ morale biti otvorene nakon što bi bili rešeni ekonomski problemi.⁶²

„Ljudi, urazumimo se dok ne bude kasno!“ – ovim rečima je čitalac *Politike* u rubrici „Među nama“, potpisan kao Veselin Šanjević iz Beograda, upozorio jugoslovensku javnost na opasnost Horvatovog intervjua u *Rilindji*.⁶³ Čitalac se protivio ideji o nastanku nove republike Kosovo, u čemu je video rastakanje Jugoslavije i produbljivanje jaza između Srba i Albanaca na prostoru Kosova. Šanjević je takođe pokušao da analizira uzroke Horvatovih stavova i naveo da je njegova „pristrasnost o Srbima i Jugoslaviji posledica koja dolazi sa procesom starenja (izvinjavam se starim ljudima i Horvatu)“. Kao drugi motiv, čitalac je naveo Horvatu potrebu da ispromoviše svoju novu knjigu u Prištini, pre nego što se ona pojavi u javnosti i prevedu na albanski jezik.⁶⁴ U istoj rubrici *Politike*, čitalac potpisan kao profesor Aleksandar Drašković iz Beograda, reagovao je na Horvatu tezu prema kojoj su neosporna iseljavanja Srba i Crnogoraca bila uslovljena pritiskom Albanaca. U svom argumentu, Horvat je nasilničko delovanje pripisao samo određenim „ilegalnim grupama“ i objasnio „mladošću albanske nacije“, uporedivši položaj albanske nacije sa hrvatskom nacijom u okviru Austrougarske. U odgovoru na ovu tezu, čitalac zamera Horvatu tolerantan stav prema Albancima i njihovoj potrebi za ostvarivanjem političkih prava, dok je istovremeno ukazivao na ugroženi položaj srpskog stanovništva na Kosovu, zbog čega je postavio pitanje „kako treba shvatiti nezaštićene stradalnike Srbe?“⁶⁵

Izlazak knjige Branka Horvata, čitaoci su propratili na različite načine. Nekoliko meseci nakon izlaženja, usledile su i prve merljive povratne informacije čitalačke publike.⁶⁶ Prema podacima

⁶⁰ Војиновић, Душан М., „Шта хоће др Хорват?“, *НИН*, 27. март 1988, стр. 6.

⁶¹ Мићић, Бранко, „Зашто тако поступају“, *НИН*, 17. април 1988, стр. 6.

⁶² Поповић, Д. И., „Суштинска питања“, *НИН*, 3. април 1988, стр. 10.

⁶³ Rubrika „Među nama“ u *Politici* predstavljala je prostor namenjen pismima čitalaca. Od jula 1988. godine počela je transformacija ove rubrike, te su teme iz svakodnevnog života građana bile zamenjene sadržajima prorežimske političke konotacije, pod novim imenom „Odjeci i reagovanja“. Više u: Mimica, Aljoša, Vučetić, Radina, *Vreme kada je narod govorio: „Odjeci i reagovanja“ u Politici, 1988–1991*, Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja, Beograd, 2008.

⁶⁴ Шањевић, Веселин, „Разбијање Југославије по Хорватовом рецепту“, *Политика*, 12. април 1988, стр. 16.

⁶⁵ „Слово о „нацијама у пубертету“ по др Бранку Хорвату“, *Политика*, 22. април 1988, стр. 18.

⁶⁶ Prvo izdanje Horvatove knjige bilo je štampano u 10.000 primeraka, a drugo izdanje iz 1989. u 5.000 kopija.

iz zagrebačke knjižare „Znanje – August Šenoa“, objavljenim u magazinu *NIN*, Horvatova knjiga se na listi deset najprodavanijih knjiga našla na četvrtom mestu.⁶⁷ Osim kontroverzne tematike i proslavljenog autora, zainteresovanost zagrebačkih kupaca može se pripisati činjenici da je knjiga Branka Horvata predstavljala važan prilog relativno ograničenom korpusu znanja koje je u SR Hrvatskoj postojalo povodom kosovskog pitanja aktuelnog sve do kraja osamdesetih godina.⁶⁸ Na osnovu sadržaja intervjua sa Horvatom koji je objavio hrvatski nedeljnik *Danas*, moguće je bilo sagledati razmere reakcija publike kroz komentar publiciste Željka Krušelja u *Danasu* o velikom broju pisama potpisanih i nepotpisanih čitalaca upućenih Horvatu. Krušelj je naveo da je, među pismima koja su gotovo svakodnevno pristizala, bilo mnogo više negativnih komentara nego pohvala, kao i da su neka od njih sadržala pretnje smrću.⁶⁹

U prilogima prvom izdanju knjige *Kosovsko pitanje* iz 1988. godine, Horvat je objavio sadržaj odgovora na pisma koje je uputio čitaocima iz različitih krajeva socijalističke Jugoslavije, ostavljajući autore anonimnim i navodeći ih kao „Srpkinja iz Bosne“ i „makedonski korespondent“.⁷⁰ Autori pisama koja su stigla na adresu autora do prvog izdanja knjige, bili su motivisani polemikama koje su vođene na stranicama *Književnih novina* i drugih listova. Nakon vanrednog broja *Duge* u julu 1988. godine posvećenog Horvatovoj knjizi, glavna namera urednika je, prema tekstu sa naslovne strane, bila da se čuje „istina o Kosovu“. Iako je broj bio štampan u ograničenom tiražu, reakcije čitalačke publike ukazivale su na to da je istina lako pronalazila put do pojedinaca, iako su u nastavku polemika najvećeg udela ipak imali intelektualci. Čitalac potpisan kao Dimče Risteovski iz Makedonije, prihvatio je tezu o nedovoljnoj količini znanja o kosovskoj problematici kojom je raspolagao Horvat, uz ocenu da to „ne priliči jednom univerzitetskom profesoru“. Nakon toga se zapitao kako je onda Horvat mogao da se postavi kao ličnost sposobna da podučava eminentne autore, ali i „državne, partijske, pravosudne i organe javnog reda i pravosuđa“. Pozivajući se na lik u romanu Dostojevskog *Dnevnik pisca*, Risteovski je Horvatu pripisao da misli „sve smotano kao u klupko – ali ako se to klupko odmoti, dobije se jasna misao“, podrazumevajući pod tim „novu Jugoslaviju“ sa izmenjenim granicama i novim uređenjem.⁷¹

U vreme kada je iz štampe izašlo drugo izdanje Horvatove knjige *Kosovsko pitanje*, 1989. godine, period medijskih pritisaka u beogradskoj štampi i kampanje koja je problematizovala ne samo stavove, već i celokupni lik i delo Branka Horvata, uveliko je prošao. Uređivačku politiku medija u kojima nije bilo mesta za njegove demantije, kao i „pisanje neodgovornih novinara i intelektualaca“, Horvat je označio kao odgovorne uzročnike, koji su svojim delima prouzrokovali negativne reakcije kod čitalaca. Oštrina tih reakcija ogledala se u uvredama anonimnih čitalaca, čiji se sadržaj pisama nalazio u znatno bogatijem odeljku priloga u sastavu drugog izdanja knjige. U optužbama na račun autora, prisutnim u četiri predstavljena pisma čiji su nepotpisani autori, prema prilogima koje je priredio Horvat, dolazili sa prostora Srbije, nalazile su se i optužbe da „iz usta Horvata govori ustaša i jedan deo hrvatskoga naroda koji je izvršio stravični pokolj nad sedam stotina hiljada nevinih Srba, goloruke djece, žena, starica i staraca“, odražavajući tokom osamdesetih godina veoma žive narative o stradanju Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Među njima su se nalazile komparacije Horvata i Pavelića, pojačane izjavama „ustaša si“ i „zagriženi Hrvat separatista“.⁷² Nasuprot tome, jedna od reakcija sadržana u pismu pripadnika albanske nacionalnosti ukazala je

⁶⁷ „Десет најтраженијих књига“, *НИН*, 3. јул 1988, стр. 34.

⁶⁸ Više u: Janković, Branimir, „Croatia's Knowledge Production on Kosovo around 1989“, *Comparative Southeast European Studies*, vol. 69, no. 2–3 (2021), pp. 267–287.

⁶⁹ „Horvatov *Kosovski boj*“, *Slobodna Dalmacija*, 19. maj 1988, str. 10, dostupno na: https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/pvpages/pvpages/viewPage/?displaySizeSelect=1&pv_page_id=130563&autocomplete_text=&page=17&pv_issue_no=880519_A (30. avgust 2021).

⁷⁰ Horvat, *Kosovsko pitanje*, op. cit., str. 165–170.

⁷¹ Risteovski, Dimče, „Horvat i dvopapkari“, *NIN*, 1. oktobar 1988, str. 9.

⁷² Horvat, Branko, *Kosovsko pitanje*, op. cit., str. 288–289.

na ogromnu zahvalnost Branku Horvatu što je „podigao glas i javno dao doprinos“ borbi za prava albanskog naroda.⁷³

Retorika kritike koju su, u prostoru predviđenom za reakcije, ispoljavali čitaoci Horvatove knjige i tekstova u medijima kroz koje su bili predstavljeni njegovi stavovi o kosovskom pitanju, ukazivala je na usaglašenost i izvestan konsenzus oko problemskih mesta. Ilustracija reakcije jednog albanskog čitaoca Horvatovog dela nije predstavljala samo izolovanu epizodu. Naprotiv, ona sugerise moguće pravce istraživanja koji bi pratili recepciju Horvatovih stavova kroz analizu većeg broja medija, kao i jugoslovenskog prostora izvan granica SR Srbije.

Zaključak

U vreme kada je saopštio svoje viđenje kosovskog pitanja, Branko Horvat imao je zavidnu naučnu karijeru, ali i veoma živu potrebu da artikulise sopstvene stavove i njima podstakne intelektualce, političare i građane na konstruktivan dijalog. Iako je tema Kosova bila izuzetno aktuelna u političkom, kulturnom i umetničkom diskursu SR Srbije, recepcija Horvatovih stavova – koji su suštinski odudarali od onih koje je politička elita, u svojoj nameri da izvrši promenu Ustava i ukine status pokrajina, želela da plasira – nije dovela do realizacije ciljeva samog autora. Horvatove teze o neophodnosti promene čitavog spleta institucija, koje bi dovele do poboljšanja položaja Albanaca, kao i različitim mehanizmima koji bi umanjili stepen nezadovoljstva koji je bio iskazan u demonstracijama tokom osamdesetih godina, nisu naišle na adekvatan odziv. U srpskim medijima, Horvatovi stavovi bili su interpretirani kao vid podsticanja albanskog separatizma i namere da se izmene jugoslovenske granice. Opšte mesto u kritici upućenoj Horvatu, na koje su ukazivali predstavnici društvenih grupa koje su na njegove stavove reagovala, odnosilo se na tezu da su prava Srba i Crnogoraca, kao manjinskog stanovništva na Kosovu krajem osamdesetih godine bila neprestano ugrožavana, a uporno zanemarena u analizama Branka Horvata.

Analizom sadržaja medija koji su bili predmet ovog istraživanja, izdvojile su se i glavne grupe koje su aktivno učestvovala u polemikama sa stavovima Branka Horvata i na izvestan način usmeravale dalji tok diskusija. Među njima su glavni bili novinari, čije je delovanje, u prorežimskim medijima, koji su u SR Srbiji već od 1987. godine bili brojni, odražavalo stavove političke elite. U drugoj kategoriji, koja je bila gotovo jedinstvena u osudi Horvatovog metoda i stavova, nalazili su se intelektualci, među kojima su najglasniji bili istoričari. Poslednja grupa pripadala je čitaocima, koji su kroz pisma i prostor predviđen za njihove reakcije, izražavali nezadovoljstvo povodom pisanja Branka Horvata o Kosovskom pitanju.

Priča o Branku Horvatu nije zaustavljena njegovim stavovima o Kosovu koje je izlagao krajem osamdesetih godina u srpskoj i jugoslovenskoj štampi. Svoje političke ideje i koncepte, zasnovane na poštovanju demokratije i pokušaju očuvanja jugoslovenskog jedinstva, Horvat je nastavio da promovise kroz Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu (UJDI), koje je bilo konstituisano kao plod saradnje intelektualaca i građana Jugoslavije, u proleće 1989. godine u Zagrebu.⁷⁴ Udruženje je takođe insistiralo i na potrebi za dijalogom o Kosovu kroz organizaciju okruglih stolo-

⁷³ *Ibid.*, str. 239–240.

⁷⁴ Stojaković, Krunoslav, „Prešućena povijest: UJDI i antiratna opozicija u Jugoslaviji“, *Društvo u pokretu: Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*, Tomić, Đorđe, Atanacković, Petar Cenzura, Novi Sad, 2009, str. 175.

va i publikacijama poput one najpoznatije *Kosovski čvor: drešiti ili seći* iz 1990. godine, u čijem je uvodnom delu bila nagoveštena namera da „ponudimo novi pristup ovoj temi, da ponudimo manje poznate činjenice, predložimo drugačiju metodologiju i time omogućimo i drugačiji i konstruktivniji razgovor o Kosovu“.⁷⁵ Usledio je period ratova devedesetih u kojima je socijalistička Jugoslavija nestala, ali je Kosovsko pitanje nadživelo prekrajanje granica i na razgovor o njemu još se čeka.

Izvori i literatura

- Periodika: *Borba, Duga, Književne novine, NIN, Politika, Politika ekspres, Slobodna Dalmacija*
- Alasuutari, Pertti, "Introduction: Three Phases of Reception Studies", *Rethinking the Media Audience: The New Agenda*, edited by Pertti Alasuutari, SAGE Publication, 1999, pp. 1–22.
- Bockman, Johanna, *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*, Stanford University Press, 2011.
- Gligorijević, Branislav, „Fatalna jednostranost: povodom knjige dr Branka Horvata *Kosovsko pitanje*“, *Istorija 20. veka: časopis Instituta za savremenu istoriju*, 6, 1–2 (1988), str. 179–193.
- Gojković, Drinka, „Trauma bez katarze“, *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, I deo, Popov Nebojša (prir.), Samizdat B92, Beograd, 2002, str. 401–431.
- Horvat, Branko, *Kosovsko pitanje*, Globus, Zagreb, 1988.
- Janković, Branimir, "Croatia's Knowledge Production on Kosovo around 1989", *Comparative Southeast European Studies*, 69, 2–3, (2021), pp. 267–287.
- Jović, Dejan, „Razlozi za raspad socijalističke Jugoslavije: kritička analiza postojećih interpretacija“, *Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, 62, 8 (2001), str. 91–158.
- Kurspahić, Kemal, *Zločin u 19:30: balkanski mediji u ratu i miru*, Dan Graf, Beograd, 2003.
- *Kosovski čvor: drešiti ili seći?*, izveštaj Nezavisne komisije Srđa Popović, Dejan Janča, Tanja Petovar, Popović Srđa i drugi (ur.), „Geca Kon“, Beograd, 1990.
- Lempi, Džon, *Jugoslavija kao istorija: Bila dvaput jedna zemlja*, Dan Graf, Beograd, 2004.
- Milivojević, Snježana, „Nacionalizacija svakodnevice“, *Srpska strana rata, Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, II deo, Popov, Nebojša (prir.), Samizdat B92, Beograd, 2002, str. 230–255.
- Mimica, Aljoša, Vučetić, Radina, *Vreme kada je narod govorio, „Odjeci i reagovanja“ u Politici, 1988–1991*, Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja, Beograd, 2008.
- Nikolić, Kosta, *Prošlost bez istorije: polemike u jugoslovenskoj historiografiji, 1961–1991: glavni tokovi*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2003. (ćirilica)
- Opačić, Tamara, „Branko Horvat“, *Peščanik*, dostupno na: <https://pescanik.net/branko-horvat/> (11. novembar 2021).
- Pavlović, Momčilo, „Jugoslovenska-srpska historiografija o Kosovu“, *Istorija 20. veka*, 22, 2 (2004), str. 179–188. (ćirilica)
- Peković, Ratko, *Paralelna strana istorije, Sporovi o jeziku, naciji, literaturi 1945–1990*, Albatros plus, Beograd, 2009. (ćirilica)
- Prajs, Stjuart, *Izučavanje medija*, CLIO, Beograd, 2011.
- Ristanović, Petar, *Kosovsko pitanje: 1974–1989*, Prometej, Novi Sad, Informatika, Beograd, 2019. (ćirilica)

⁷⁵ *Kosovski čvor: drešiti ili seći?*: izveštaj Nezavisne komisije Srđa Popović, Dejan Janča, Tanja Petovar, Popović, Srđa i drugi (ur.), „Geca Kon“, Beograd, 1990, str. 3.

- Soso Dragović, Jasna, *Spasioci nacije: intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Fabrika knjiga, Beograd, 2004.
- Stipetić, Vladimir, "Branko Horvat and Economic science: Contribution to research his life and works", *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci, časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, 21, 2, (2003), str. 7–28.
- Stojaković, Krunoslav, „Prešućena povijest: UJDI i antiratna opozicija u Jugoslaviji“, *Društvo u pokretu. Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*, Tomić, Đorđe, Atanacković, Petar (ur.), Cenzura, Novi Sad, 2009, str. 169–184.
- Uvalic, Milica, Franicaevic, Vojmir, "Introduction: Branko Horvat – Beyond the Mainstream", *Equality, Participation, Transition Essays in Honour of Branko Horvat*, edited by Vojmir Franicevic and Milica Uvalic, Macmillan Press, 2000, pp. 1–16.
- Vladisavljević, Nebojša, *Serbia's Antibureaucratic Revolution. Milošević the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*, Palgrave Macmillan, 2008.
- Willis, Ika, *Reception (The New Critical Idiom)*, Routledge, New York, London, 2018.
- Woodward, Susan, *Socialist Unemployment. The Political Economy of Yugoslavia 1945–1990*, Princeton University Press, Princeton, 1995.

Reception of Branko Horvat's views on the Kosovo issue in the Serbian press in the late 1980s

Summary

This paper will present Branko Horvat's views on the Kosovo issue in the Serbian press in the late 1980s. In 1987, the eminent Yugoslav economist and political activist, Branko Horvat called on the Yugoslav public for a dialogue to solve the Kosovo crisis. Horvat's views on the Kosovo issue were at odds with revived nationalism and solutions to the crisis planned by the Serbian political elite led by Slobodan Milosevic. An analysis of relevant Serbian dailies and serial publications that have debated controversy over Branko Horvat's views on the Kosovo issue will try to determine their reception in the Serbian and Yugoslav public. The paper will examine the main topics and identify the dominant social groups that reacted to the views of Branko Horvat.

Keywords: Kosovo issue, Branko Horvat, media, readers, academic discussions, journalists, socialist Yugoslavia.